

Тетяна Величко, Тетяна Пастушенко (Київ, Україна)

Польові школи з усної історії
«Голокост очима неєврейського населення України»

У 2006 та 2007 рр. Український центр вивчення історії Голокосту провів дві польові школи з усної історії на тему «Голокост очима неєврейського населення України». Автором ідеї та керівником даного усноїсторичного проекту була Тетяна Величко, аспірантка Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського (м. Київ). Фінансову підтримку польовим школам надав Hanadiv Charitable Foundation. Учасниками школи стали школярі, студенти та випускники українських вишів, які обиралися на конкурсній основі згідно з поданими заявками.

Особливість проекту полягала у поєднанні дослідницьких та педагогічних завдань. Під час роботи школи її учасники мали:

- ознайомитися з поняттями, термінами та особливістю історії Голокосту в окремих місцевостях України;
- сформувати уявлення про сучасний метод історичної науки — усну історію, її методичні підходи, особливості усноїсторичних джерел, співвідношення історіографії та історичної пам'яті суспільства;
- отримати навички польової дослідницької роботи: підготовки до інтерв'ю, пошуку інформантів, проведення біографічного інтерв'ю, архівації польових матеріалів, транскрибування аудіозапису.

Основна дослідницька мета проекту полягала у вивченні картини пам'яті про війну представників старшого покоління, які її пережили, а також у з'ясуванні місця й значення подій Голокосту для інформантів. Безпосереднім результатом роботи польових шкіл став архів аудіозаписів, документів, фото з історії Голокосту.

Робота польових шкіл складалася з двох основних блоків: теоретичного (лекції й заняття) та практичного — «роботи в полі», тобто записів інтерв'ю з очевидцями. Учасники шкіл прослухали курс лекцій щодо загальної проблематики історії Голокосту та його особливостей в Україні таких фахівців у цій галузі, як Анатолій Подольський, директор Українського центру вивчення історії Голокосту (м. Київ); Михайло Тяглий, співробітник Центру (м. Київ); Марк Гольдберг, директор музейної програми БГЄЦ¹ «Хесед Атиква» (м. Феодосія); Тетяна Чайка, викладач Києво-Могилянської академії (м. Київ); Віталій Нахманович, відповідальний секретар Громадського комітету «Бабин Яр» (м. Київ).

Окремий цикл занять з усної історії проводила Тетяна Величко, а під час другої польової школи також і Тетяна Пастушенко (співробітник Інституту історії України, Київ). На лекціях порушувалися питання історії становлення й розвитку методу усної історії, особливостей, притаманних усноїсторичним джерелам, типів та методів

проведення інтерв'ю, підходів до аналізу та інтерпретації усних історій. Практичні заняття склалися з тренінгу, проектно-аналітичного семінару та круглого столу. На тренінгу «Ситуація інтерв'ю» слухачі опановували навички ставити відкриті та закриті запитання, вміти «активно» слухати респондента, застосовувати способи підтримки наративної розповіді. Під час проектно-аналітичних семінарів було розроблено ключові теми майбутніх інтерв'ю, сформульовано запитання тематичних блоків. Круглий стіл, присвячений методологічним та психологічним проблемам проведення інтерв'ю, підсумував теоретичну частину школи й проводився у формі обговорення питань, які хвилювали слухачів.

Спогади очевидців пропонувалося записувати за відомою схемою наративного напівструктурованого біографічного інтерв'ю, яка передбачає чотири фази: попередня розмова, вільна наративна оповідь респондента, наративні відкриті запитання, питання на знання і розуміння. Головним принципом побудови бесіди з респондентом було неафішування головної теми дослідження — Голокосту. Інформантові пропонувалося розповісти свою біографію та розказати про події війни й нацистської окупації, які йому запам'яталися. Зібрані таким чином інтерв'ю дають цінний матеріал для визначення місця подій Голокосту в індивідуальній та колективній пам'яті жителів України. Такий курс теоретичної і практичної підготовки дозволив учасникам розпочати проведення власних інтерв'ю.

У польових умовах студенти працювали в групах по дві-три особи. Щовечора учасники збиралися на польовий семінар, на якому групи звітували про свою роботу. Учасники представляли свої інтерв'ю, проводили аналіз здійсненого за день: характеризували найбільш вдалі й проблемні моменти, свої помилки, ступінь відкритості інформантів. Під час семінару вівся польовий щоденник, оброблявся й каталогізувався польовий матеріал.

На завершення польового періоду учасникам школи необхідно було підготувати презентацію власного зібраного матеріалу. Це могла бути розповідь про найяскравішого інформанта чи про труднощі й успіхи свої польової роботи, відображення якоїсь однієї довільної проблеми у зібраних інтерв'ю.

Перша польова школа «Голокост очима неєврейського населення (росіян, українців, кримських татар) на прикладі Кримського півострова» відбулася з 4 до 12 серпня 2006 р. в населених пунктах Красногвардійського та Роздольненського районів АР Крим.

Ці райони було обрано для реалізації проекту з таких міркувань. По-перше, напередодні війни тут компактно проживала значна кількість єврейського населення, існували єврейські колгоспи. За даними перепису населення 1939 р. в Криму жило близько 65 тис. євреїв. Значна частка єврейського населення в сільській місцевості була зумовлена організацією у 1920-х рр. єврейських сільськогосподарських поселень за договором «Агро-Джойнта» з урядом СРСР. Це призвело до виділення єврейських національних районів з системою освіти та справникарства мовою ідиш: 1930 р. Фрайдорфського, а 1935 — Лариндорфського. У роки Другої світової війни майже все єврейське населення цих національних районів було винищене.

По-друге, Крим становить великий інтерес для дослідника як поліетнічний регіон. З одного боку, окрім єврейських переселенців ХХ ст. та їхніх нащадків, на півострові мешкають кримчаки і російські «иудействующие». Кримчаки — субетнічна єврейська група, що сформувалась на території півострова до ХVІ ст., говорила на діалекті кримськотатарської мови і сповідувала іудаїзм. У роки нацистської окупації було винищено близько 80 % кримчаків. З іншого боку, в самих єврейських колгоспах і навколо них жили представники інших етнічних груп — росіяни, українці, кримські татари. Особливий інтерес становить їхня пам'ять та сприйняття подій Голокосту, що являють собою досить цікавий матеріал.

Після двох днів теоретичних занять дві польові групи виїхали в сільську місцевість Кримського півострова й провели дослідницьку роботу в смт Красногвардійськ та Роздольне, селах Петрівка, Клепінине, Восход і Знам'янка Красногвардійського району. За чотири дні роботи учасники записали 60 інтерв'ю, зробили 30 фотознімків. В інтерв'ю зафіксовано цінні спогади жителів сільської місцевості Кримського півострова про довоєнне життя в Криму, про початок війни і події нацистської окупації, про загибель єврейського населення, повоєнне життя й сучасні проблеми мешканців півострова.

Друга польова школа «Голокост на теренах Хмельницької області: свідки та ті, хто його пережили. Практика усної історії» відбулася 16–23 серпня 2007 р. Цикл теоретичних занять проводився у Кам'янці-Подільському, що дало можливість учасникам школи здійснити ще й пізнавальні краєзнавчі екскурсії в самому місті та в Хотині.

Для проведення польових досліджень група учасників польової школи виїхала у місто Старокостянтинів Хмельницької області, де під час нацистської окупації існувало гето і нацистами за допомогою місцевої поліції були знищені всі єврейські мешканці та ромське населення містечка й навколишніх населених пунктів (понад 7000 осіб).

Допомогу в пошуковій респондентів учасникам польової школи надали Старокостянтинівська районна рада ветеранів і Старокостянтинівська філія Благодійного єврейського центру «Хесед». Проте більшість інтерв'ю було записано з мешканцями містечок, з якими учасники школи познайомилися просто на вулиці.

За чотири дні роботи учасники польової школи записали 29 інтерв'ю тривалістю 28 годин, скопіювали 25 фотокарток 20–30-х і 50–60-х рр. ХХ ст., зробили понад 50 фотопортретів респондентів.

Отримані під час польових шкіл матеріали дозволяють проводити дослідження у таких напрямках:

- встановити специфіку усних розповідей про війну, і насамперед про Голокост, зіставити їх із офіційною історією, яка побутувала в СРСР;
- простежити, як різноманітні аспекти Голокосту знайшли відображення у народній пам'яті українського населення: образ окупантів, образ єврейського населення (стереотипи), оцінка Голокосту;
- виявити різні моделі поведінки під час знищення єврейського населення, спроби пояснення антиєврейської політики нацистів;

- з'ясувати поведінку єврейського населення та її причини;
- проаналізувати проблему колабораціонізму (хто, як і чому ставав поліцейським або старостою, чи завжди це були добровольці, або які обставини змушували приймати таке рішення, як вони ставилися до місцевого населення, чи брали участь у знищенні єврейського населення);
- простежити проблему єврейського майна після акцій знищення;
- простежити вплив антисемітської пропаганди і Голокосту на стосунки між євреями і місцевим населенням після війни.

Новаторський характер польових шкіл полягав передусім у постановці проблеми — дослідження Голокосту через усні історії неєврейського населення. Це перспективний і малодосліджений напрямок в українській історичній науці. Зазвичай події Голокосту розглядаються з позиції жертв або безпосередніх виконавців. Реакція й участь «третьої сторони» — місцевого неєврейського населення — вивчена недостатньо. Поєднання лекційних занять з практичними семінарами та, головню, з роботою в полі дозволили учасникам набути цінного досвіду самостійної дослідницької діяльності.

Попередні результати першої польової школи було представлено в доповіді Т. Величко на міждисциплінарній науковій конференції «Усна історія в сучасних соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень», яка відбулася в Харкові 27–28 жовтня 2006 р.

Аудіозаписи й розшифровки інтерв'ю, польові щоденники та фотоматеріали першої польової школи в Криму зберігаються в архіві Українського центру вивчення історії Голокосту. З ними можуть ознайомитися всі бажаючі. Триває транскрибування інтерв'ю, записаних у Старокостянтиніві Хмельницької області. Планується також видання збірника польових матеріалів. Отримані під час проекту результати вказують на необхідність проведення більш масштабних досліджень цієї проблематики, реалізації подібних польових шкіл в різних регіонах України.

¹ Благодійний громадський єврейський центр. (Прим. ред.)